- Title – अज्ञात
- Accession No – Title –
- Accession No –
- Folio No/ Pages – 12/24
- Lines-
- Size
- Substance Paper –
- Script Devanagari
- Language – संस्कृत
- Period –
- Beginning – ध्यानमेवलर्थत्र विशेषण पदांतर प्रयोक्तुमुचित मिति –
- End – निष्कृतितयान्यांप्रायणं-चोदितं तस्य प्र
- Colophon-
- Illustrations -
- Source -
- Subject -
- Revisor -
- Author - अज्ञात
- Remarks- अपूर्ण

Pallavi

चनमेवसर्वत्रविशेषणपदानंतरं प्रयोक्तुमुचितमिति प्रत्यक्षानुमानोपमानशब्दाः प्रमा
णानि पितरो देवता इत्यादेरनुपपत्तिः मैवम् यत्र विशेष्यवाचकपदोत्तरविभक्तितात्प
र्यविषयसंख्याविरुद्धसंख्याया आविवक्षितत्वं तत्र विशेषणविशेष्यपदयोः समानव
चनकत्वानियमः अत एव पुरूरवोमाद्रवसौ विश्वेदेवा इत्यत्राद्वित्वविशिष्टयोः पुरू
रवोमाद्रवः प्रभृत्योर्विशेषणतयाविवक्षितत्वात्तद्वाचकपदस्याद्विवचनांतता वेदाः प्र
माणमित्यत्र विशेषणपदोत्तरविभक्त्या बहुत्वविरुद्धमेकत्वं विवक्षितम् तच्च प्रकृत्यर्थ
तावच्छेदके प्रमितिकरणत्वेऽन्वेति शाब्दप्रमाकरणत्वं च शब्दत्वावच्छिन्नं यावच्छब्दानि
ष्ठमेकमेवेति नायोग्यता न च पदार्थः पदार्थेनान्वेतीति व्युत्पत्तिविरोधः संपन्नो व्री

साजात्यंच विभक्तिविभाजकाप्रूपमात्वादिना ननुसमानानुपूर्वीकत्वेन वेदाःप्रमाणं
शतं ब्राह्मणा इत्यादावन्वयबोधानुपपत्तेः अथविंशत्याद्याःसदैकत्वे इत्यनुशासनात्
शतं ब्राह्मणा इत्यादेःसाधुत्वोपपादनेनपि वेदाःप्रमाणमित्यादयःकथंप्रयोगाः विशेष
ण विशेष्यवाचकपदयोरसति विशेषानुशासने समानवचनकत्वनियमात् अन्यथा
घटा नील इत्यादेरपि साधुताप्रसंगात् समानलिंगकस्थले तथानियमोपगमे वेदाःप्रमाण
मित्यादेः साधुत्वोपपादनेपि इति हेतुस्तदुक्तवे इति कारिकाया इति त्रयःसमुदिताहेतु
रिति काव्यप्रकाशव्याख्यायाम् असंगतिर्दुर्वारैव एवमसमानलिंगकस्थले विशेष्यवाच
कपदासमानवचनकस्यापि विशेषणपदस्य साधुत्वे तादृशस्थले औत्सर्गिकमेकव

व्यु॰
२

मेवैकवचनार्थः नत्वेकत्वमात्रं तस्य वस्तुमात्रसाधारण्येनार्थत एव लाभादनुपयोगाच्च अत
एव पशुना यजेतेत्यादौ पशुनिष्ठतादृशैकत्वस्य विवक्षितत्वादनेकपशुकरणकयागा
न्नादृष्टसिद्धिः साजात्यं च स्वसमभिव्याहृतपदार्थसंसर्गित्वविशिष्टप्रकृत्यर्थतावच्छेद
करूपेण अतोऽत्र घटोऽस्तीत्यादौ घटनिष्ठभेदप्रतियोगितानवच्छेदकैकत्वाप्रसिद्ध्या
वपिनवृत्तिः एतद्देशे विद्यमानघटनिष्ठभेदप्रतियोगितानवच्छेदकैकत्वस्यैव तत्र
बोधात्तस्य च प्रसिद्धत्वात् एतद्देशे बहुघटसत्त्वदशायां तादृशवाक्यप्रयोगश्च जात्ये
कत्वादेव समर्थनीयः यत्त्वेकत्वाविवक्षायामपि भावाख्यातस्थले एकवचनस्य साधु

3

तम
२

हिरित्यादावनेकव्रीहिव्यक्तितात्पर्यकवाक्येप्येकवचनदर्शनेन तादृशव्युत्पत्तिसंको
चस्यावश्यकत्वात् यदि चात्र स्वाश्रयप्रकृत्यर्थतावच्छेदकवत्वसंबंधेन च प्रत्ययार्थ एवै व
कत्वान्वयः व्रीहित्वादिजातेः स्वरूपत एव व्रीह्यादिपदशक्यतावच्छेदकतया ऽन्वयिता
वच्छेदकरूपेणानुपस्थितेस्तत्र पदार्थांतरस्यान्वयानुपपत्तिरिति मन्यते तदा प्रकृतेपी
दृश्येव गतिः यत्तु संपन्नो व्रीहिरित्यादावेकवचनोपार्थ्यैँतानि नानैकत्वानि प्रत्येकं ना पि
ना व्रीहिष्वन्वीयंते इत्युक्तावसामंजस्ये जातावेकत्वभानोपगमो निरर्थक इति तदसत्
यतः स्वसजातीयनिष्ठभेदप्रतियोगितानवच्छेदकैकत्वरूपसजातीयद्वितीयरहितत्व

५

तथाहि तादृशान्वयबोधे प्रथमाविभक्त्यंतघटादिपदसमभिव्याहृतप्रथमांतनी
लादिपदत्वमेवासमासस्थलीयनीलघटपदयोराकांक्षा॥ समासस्थले च घ
टपदाव्यवहितपूर्ववर्तिनीलादिपदत्वं ~~मेवासमासस्थलीय~~ नीलादिपदाव्य
वहितोत्तरावर्त्ति घटादिपदत्वं वाकांक्षा उक्तस्थले च तादृश्या एकस्या अपि [illegible]
कांक्षाया विरहान्नापत्तिः कार्य्यतावच्छेदककोटौ वा व्यवहितोत्तरत्वनिवेशान्नो
क्ता कांक्षाज्ञानयोः परस्परबोधे व्यभिचारः यत्तु समासव्यासमसाधारणं विशेषण
पदस्य विशेष्यवाचकपदाप्रकृतिकविभक्त्यप्रकृतित्वस्वरूपाविरुद्धा विभक्ति

राम

५

तात्वादुद्देश्यतावच्छेदकभेदेन चोद्देश्यताभेदात् तत्रैकत्वस्याविवक्षया देवतापदस्य बहु
वचनांततेति दिक् स्वप्रकृतिकत्वंच स्वाव्यवहितोत्तरत्वेन प्रतिसंधीयमानत्वं तेन द
धितुं दरामित्यादौ विशेष्यपदानंतरं विभक्तेरसत्वेपि न क्षतिः तत्र विभक्त्यनुसंधानं विनाशा
ब्दबुद्धेरनुपगमात् एवं तादृशविभक्तिसजातीयविभक्तिःकत्वमपि तथाविधविभक्त्यव्य
वहितपूर्वतया प्रतिसंधीयमानत्वं तेनेदं दधीत्यादौ विशेषणे विभक्तेरसत्वेपि न क्षतिः॥
अथ नीलस्य घट इत्यादावपि पदार्थयोरप्यस्तित्वादि कारणसमवधानसंभवात् कथं न
नीलघटयोरभेदान्वयबोधः इति चेन्न तत्र तथाविधान्वयबोधोपधायिकाकांक्षाविरहात्

त्वस्य कार्य्योत्पत्तिप्रयोजकतानवच्छेदकतयातेषांत्रयाणांतथाविधैकसमुदायत्वाश्रयत्वानु
पपत्तिः जात्याकृतिव्यक्तयःपदार्थ इत्यत्रत्रितयनिष्ठस्यपदशक्तिरूपपदार्थत्वस्यैक
त्वंविवक्षितमिति तत्रविशेष्यपदस्यबहुवचनांतत्वेपिविशेषणपदस्यैकवचनां
ततोपपत्तिः प्रत्यक्षानुमानेत्यादिसूत्रेप्रमाकरणत्वरूपप्रकृत्यर्थतावच्छेदक
स्यप्रत्यक्षानुमानादिनिष्ठस्यैकताया वाधितत्वेनाविवक्षितत्वात्प्रमाणपदस्यबहु
वचनांततेति एवंपितरोदेवता इत्यत्रापिपितृपितामहादीनांसाहित्यानामेकरूपे
णदेवतात्वविरहेणपितृत्वपितामहत्वादिनापृथगेवत्यागोद्देश्यत्वरूपदेव

राम

त्वदर्शनात्संख्याया अविवक्षणेपि संपन्नो व्रीहिरित्यादावेकवचनोपपत्तेरलंजात्यैकत्वपरत
यासमर्थनेनेति तदप्यकिंचित्करम् भावाख्यातस्थले गत्यंतरविरहेण विभक्तेर्निरर्थ
कत्वोपगमात् अत्र च सार्थकत्वसंभवे तत्परित्यागस्यानुचितत्वात् सति तात्पर्य्ये त
द्बोधस्यानुभवसिद्धत्वात् एवं च त्रयो हेतुरित्यत्र हेतुपदं कार्य्यीत्वादप्रयोजकता
वच्छेदकसमुदायत्वावच्छिन्नपरम् तादृशसमुदायत्वावच्छिन्नैकत्वमेकवचनार्थः अत (
एव शतत्यादीनां त्रयाणां तृणारणिमणीन्यायेन हेतुत्वशंकानिरासः तथा सति तेषामे
कैकसमवधानदशायामपि कार्य्योत्पत्तेरावश्यकतया तत्त्रितयपर्य्याप्तसमुदाय

व्यु:
८

लो घटो नीलघटो नीलं घटं नीलघटमानयेत्यादिषु विपर्वोपसाधारणस्वोत्तरत्वादिप
दार्थैलपदानुत्तरत्वं विशिष्टस्वोत्तरत्वादिरूपत्वाभावः वहितोत्तरत्वसंबंधेन नीलादिपदव
त्वाघंतघटादिपदत्वमेव तथास्त्विति चेन्न नीलघटरूपामित्यादिवाक्यसाधारण्यानु
ते धेनात्वाद्दृश्यात् अथ्याकांक्षापा उपगंतव्या तथा उपदर्शितव्याससमासाधारण्या
नुगताकांक्षानुसरणस्याप्रयोजकत्वात् अथ नीलं घटमानयेत्यादौ नीलादेर्घट
दावन्वयोपगमे नीलादिपदोत्तरविभक्त्यर्थस्य कर्मत्वस्य कुत्रान्वय इति चेन्न कुत्रा
पि विभक्तिपदस्य साधुत्वार्थमेव प्रयुज्यते केचित्तु अभेद एवाविशेषणविभ
क्तेरर्थः अभेदस्य संसर्गतयाभानं तु समासस्थल एव तत्र विभक्त्यनुसंधानं विना
पि शाब्दबुद्धेरनुभविकत्वादित्यपि वदंति अथैतन्मते अभेदोपादिभेदत्वावच्छिन्ना

९

राम

राहित्यमेव तादृशान्वयबोधौपयिकाकांक्षा विशेष्यवाचकपदनिष्ठं विशेषणवाचकप
दाप्रकृतिकविभक्त्यप्रकृतित्वे च न तथा नीलघटमानयेत्यादावसंभवादिति तदसत्
विशेष्यवाचकपदाप्रकृतिकत्वस्य तादृशपदानुत्तरत्वस्य तदुत्तरत्वेनाप्रतिसंधीयमान
त्वरूपस्य वा नीलो घट इत्यादौ नीलादिपदसमभिव्याहृतविभक्तौ घटपदसमभिव्याहृत
विभक्तिभिन्नायां सत्वात् अथ विशेष्यवाचकपदोत्तरावृत्तिविभक्तिविभाजकधर्मव
द्विभक्तिराहित्यस्य विवक्षणान्न दोषः इति चेत् तर्हि विभक्तित्वादिकमजानतः पुरुषस्य ता
दृशधर्मज्ञानासंभवाच्छाब्दबोधानुपपत्तिः नीलो घट इत्यादौ सुपदस्याम्पदत्वभ्रम
दशायां तादृशशाब्दबोधस्यानुदयात् नीलस्य घट इत्यादौ च षष्ठ्यादेः सुत्वादिभ्रम
दशायां शाब्दबोधोत्पत्त्या स्वरूपतो विरुद्धविभक्तिराहित्यस्याप्रयोजकत्वात् अथ नी

मु॰
१

इत्यादावपिअभेदान्वयबोधापत्तिः धान्येनधनवानित्यादौतृतीयार्थत्त अभेदबोधनात्
अभेदप्रकारकबोधे विरुद्धविभक्तिराहित्यानपेक्षणादिति वाच्यम् द्वितीयादिनाभे
दबोधे द्वितीयार्थविशेष्यवाचकपदसमभिव्याहारस्य प्रयोजकत्वाभ्युपगमात् अ
प्रमेयो घट इत्यादौ प्रमेयत्वावच्छिन्नाभेदाप्रतीत्या लघुधर्मसमनियतगुरुधर्मस्या
भावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वे कंबुग्रीवादिमान्घट इत्यादावपि कंबुग्रीवादिमत्त्वा
वच्छिन्नाभेदाप्रतीत्या विशेषणविभक्तेरभेदार्थकत्वासंभवः एवंनीलघटादिपर

भावत्तदाऽप्रसिद्धिः यदि च भेदप्रतियोगिकाभावत्तदा नीलं जलमित्यादिवाक्य
स्य प्रामाण्यापत्तिः जलादौ घटत्वादिना नीलत्वभेदाभावसत्त्वात् नीलभेदत्वावच्छि
न्नाभावस्य विभक्त्यर्थत्वे नीलादिपदानन्वयप्रसंगः न च भेदप्रतियोगिकाभाव एव
विभक्त्यर्थः नीलादिपदसमभिव्याहारात् नीलभेदत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वसं
बंधेन भेदविशिष्टाभावः प्रतीयत इति वाच्यं पदार्थद्वयसंसर्गभानस्यैवाकांक्षानि
यम्यत्वात् नीलभेदत्वावच्छिन्नप्रतियोगितांत्वेभावेन वृत्तिं विना भेदरूपपदार्थ
तावच्छेदकस्याभावे तादृशसंबंधेन भानासंभवात् नैवं भेदोऽभावश्च विशेषण
विभक्तेरर्थः विशिष्टलाभश्चाकांक्षादिवशात् ॥ एतेन भेदे नीलादिपदार्थान्वये
एकदेशान्वयप्रसंग इत्यपि निरस्तम् न चाविशेषणाविभक्तेर्भेदार्थकत्वे नीलं पट

12

णमनमितं सत्त्वरूपोप्यवाप्य संपुष्यंते शुचिरचिरहो त्वंछिताभिस्तनीभिस्त्वौ त्वं धन्या किमपि दधते सर्व
संपत्समृद्धाः॥१७॥ अनैवंभावोहि ध्रुवकृष्णाधमत्वमावेदयंति॥ तथाहि॥ आ किं चंदतिपरीचया न्या
ज्ञापयोपेत्यमाणः रूपालानामनवसरणादिभ्यदेवाविलेभ्यः गेहे तिष्ठन्कुमतिरलसः कूपकूर्मे
स्वधर्मा किं जानीते भुवनचरितं किं सुखं चोपभुंक्ते॥१८॥ किंच॥ व्यापारांतरमुत्सृज्य वीक्ष्यमाणो वधू
मुखं न पो गृहे खे वा निद्राति दरीद्राति सदुर्मतिः॥१९॥ इदं चावधीयतां॥ इच्छु यत्तु सुखं तन्निवत्स्यमव
नौ गच्छेत्स राजः सभां कल्याणीं गीरमेव संसदि वदेत्कार्ये वदध्यान्कृती अत्र स्के शाद्रन माज्जयेद
धिपतेरावर्ज्जयेद्वल्लभान्कुर्वीतोपकृतिं जनस्य जनयेत्कस्यापि नापक्रियां॥२०॥ अन्यच्चेदमवधारणी
यं॥ अयुक्तं युक्तं वा पदमिहितमस्तेन विभुना स्तुयादेतान्नित्यं जडमपि [illegible] तस्य विनुपातर विविक्तुनैः
स्पष्टं हीकष्यमपि समायामभिनये त्तसकाध्वंसंतु बोद्धेतितिष्ठतिरहस्येवकथ्यपयेत्॥२१॥ इत्यलं प्रसक्त्यनुप्र
सक्त्याति दूरतो विमानमानयन्स्मानंदसांजलिबंधं च॥ श्लो०॥ कृष्णाश्लेषविशोषिता सितरुचे का
लिंदितुभ्यं नमः कुंजेभ्यः श्रितता वकांबुकाणिकापुंजेभ्य एष्यांजलिः॥ गोपीभ्यः परितिष्ठ्यपामुरपिपो
सेषु स्थितास्यो नतिर्नापायामिरुपासिता पचनमो वाकान धीधीमहि॥२२॥ कृष्णान्तः॥ कृतं सरवे तम

13

किंच॥ निवेदितस्यात्र रमासखोपनीचाहृतस्यापि किलोदनादेः भत्त्याशनं हृतमवार्जितानां महांहस्तांना
शनमामनंति॥ १२॥ समत्पुन्मेषं॥ दाहरणीसंनिहितापप्राज्ञे हुतमश्नुते मत्वेषुशीश्रीरापनित्यहृच
येरचयेपमक्नुतापनतीः॥ १३॥ इति नमस्कृत्य सदूरमन्यतो विमानं प्रस्थाप्य स श्लाघं सखेसएषसर्वं स
मा पदांस्पदतया त्रिदिशालयस्मादेशाद्वधूजनैर्देशश्चतुर्थीस्त्वीकरोति॥ अत्र हि॥ सकर्पूरखाद्कुमु
कनववीटीरसत्नसन्मुखोस्तवेश्मा घापद विविधदिव्यांवरधराः कनडला कल्याघुमघुमितदे
हाश्चघत्तलोपुवानो मोदंते युवतिभिरसी तुल्यरतिभिः॥ १४॥ अत्र वधूनामप्यन्या द्दशं सौंद
र्य॥ तमस्त्वर्णसवर्णमंगकमिदं ताम्रोमदुश्चाधारः पाणिप्रासनवप्रवालसरणीवाणीसुधा
दल धोरणी वक्त्रंवारिजमित्रमुत्पलश्री सूचनेलोचने केवाघुर्जरसुभ्रुवामवयवा पूर्नानमोहाव
हाः॥ १५॥ कृशाङ्गुः॥ सत्यमेवं तथापि नैते सारसवस्तुपभोयचतुरः॥ तथाहि॥ क्रीडामात्रव्यतिकर
वती विंधुदाभाः कृशांगीं क्रीडापोग्येप्व्यरुहसमयेगेरु एव त्यजंतः नित्यासक्तानि रूपममणीश्रेणीवा
णीज्पलाभेवंध्नंम्यंते वरुदिनपरीप्राप्यदेशांतरेषु॥ १६॥ विश्वावसुः॥ मंदमनीषस्स एष पुरुषा
णां गुणविशेषएव न तु दोषः॥ श्लो०॥ देशोदेशे किमपि कुतुकादद्भुतं लोकमानानासंपायैवड़वि

से कीर्त्तिहत्या ॥ २८ ॥ पुनस्तमनन्तु मेघं भगवंतमुद्दिश्य ॥ कंसध्वंसयते मुरं तिरयते संसंततयाहिं मते वाणं दी
णयते वकं लघयते यो दूं परं लुंपते यो मं त्रासयते बला दलमिदो गर्वं परांकुर्वते त्स्किंच्छंशीघ्रगणं प्रण
म्रमवते कुल्लायतुभ्यं नमः ॥ २९ ॥ इति सद्दूरं विमानमानपर्न् वनजनपदसरिद्गिरि प्रमतीनवेद्य
सविस्मयमीश्वरमुद्दिश्य ॥ श्लो ॥ कत्यो दधीः कतितरून् कतिवा महीध्रान् कत्यंबुधीन् कतिनदीः क
तिपुंसएतान् क त्यंगनास्त्वमद्राक्षः कतिनापदेशान्मत्येतवेषमहिमानहिमाति वृद्धौ ॥ ३० ॥ इत्यन्य
तो गच्छन्सुरतो वलोक्यवदन्मानं ॥ श्लो ॥ महाराष्ट्राभिख्यो मधुरजलसांद्रो निरुपमप्र काशो देशो
पं सुरपुरनिकाशो विजयते यहस्यायत्रामीगुणाजलधयः कोपि विभवैस्समृद्धाश्रं तो मुकुरति पिण्डजां
विदयते ॥ ३१ ॥ सखे प्राक्कालीनं चारित्रं कथयामि अधुना किल कालिमाहात्म्याद्दन्यादृशी रीतिः त
द्देशवासीनामासीत् तथाहि ॥ श्लो ॥ अपारैर्मापारैरहति हननयंतो शनदशास्वपं हत्तानां संध्यां विद
धति न जानु स्वसमये त्यजंतः स्वां वृत्तिं द्विजकुलभवा ग्रामगणकीभवंतो हंतामीकपमपि च जीवं
ति वहवः ॥ ३२ ॥ किंच ॥ उपनयन विवाहाद्युत्सवैकप्रधानो कलिविभवतएषां कालभेदानभिज्ञाः

द्र

15

जारचोरशिरोमणेः कृष्णस्य जगद्दतिसंधानुरनुसंधानेन ॥ तथाहि ॥ श्लो० ॥ लुंठित्वा नवनीतमन्यसदने लो
लेत्तणो भवत्यन्‌ गोपीभिः परिकृष्यमाणस त्विषं नीतो मुकुंदस्तया लुंठेर्मा नवनीतमित्यभिहितोप्येतदि
लुंठीकिमित्युक्तो मा नवनीतमेव हृतमित्याभोजन्यां न्यधात्‌ ॥ २३ ॥ किंच ॥ अंसे सलीलमधिरोप्य शुकं
स्वहस्ता झोप्पामयाकुलदृशः कुतुकी मुकुंदः अंसंगतं शुकमभिहापनपेति तस्या वाचं निशम्य सततं दशु
कमाचकर्ष ॥ २४ ॥ अपिच ॥ नीत्वा रात्रिकथा निशां मुररिपुः प्रातर्गृहानागतः त्वं मामूरपराधिकः
पुनरिति प्रोक्तोपि पूर्वं मया कस्मादेवमभूरीति कृतहषा निर्भर्त्सितो लीलया बद्धाचैव मराधिको
हमिति तां व्यामोहयन्मायया ॥ २५ ॥ विश्वावसुः ॥ वयस्य मैवंवादीः स हि परमपावनः सकलजगदं
हः संहरणे कृते कृतावतारो वंहृ जनानंदनो निंद्यपदवी दर्धान ॥ श्लो० ॥ असततत्तृणापां वाभ्युदयस्य य
स्य जगत्‌ स्वचरित्रं जगतः पवित्रं पुनः परस्मै पुरुषाय तस्मै समस्तानमाययनमस्तनोमि ॥ २६ ॥ अस्य
खलु अत्युन्नतं चारित्रमाकर्णयतां ॥ श्लो० ॥ चोरस्य चौर्य्यं जगति प्रतीतं चौर्य्यस्य चौर्य्यं ननु दृष्टपू
र्वं चौर्य्यादिकार्य्याणीव तश्रुतानि कृष्णस्य मुख्यं तिन्नणं तमोति ॥ २७ ॥ किंच ॥ चित्रं चित्रं जं
मिते कृष्णमेघे कंसप्राणापायपलोपं समृद्धिः ॥ आसीत्‌ मुकुंदानिदाघप्रशांतिर्हंसो हिंसामौन

न

दा

वी

16

॥३८॥ अन्यच्च॥ पृथ्वीभृता त्वया नैष्ठुतिहितपुराणैश्च नियमादभूतानां स्पर्शानवहतहृदोमीति वि
जहृतः॥ पुराभ्यर्थी कृत्वा पृथ्वीं कृतमदं स्वल्पमनघं महाराष्ट्रे देशे विलसति महानेष हि गुणः
॥३९॥ किंच॥ चमू नियमेन वाजनपदाधिकारेण काद्धिजव्रजमुपव्रजन्नत्र भुपदं महता कृजः
नवृत्तिमिह पालयेथा दिधरासुराणां ततो भवेयवनवेष्टितं भुवनमेतदब्राह्मणं॥४०॥ पञ्चदे
षांतरं भवता भाषितं तदशेषमपि साधुजनोपकारेणापरिहीयते॥ श्लो०॥ अलं मंत्रसंहर्तुं मंहः
प्रकर्षोन्नयएकोपि दिव्यप्रदेवे कोपकारः कठोरः कुठारः किलैको पितिग्मो विनिर्मंतुमीष्टे दि
षदूननेकान् ॥४१॥ कृष्णानु॥ अस्त्येवमथाप्यत्र त्वया नां माचेतरवर्णप्रभवानामपि पुन
रति दुस्सहं चेष्टितं॥ श्लो०॥ देशे देशे लंपटाः पर्यटंतो भंजं भंजं ब्राह्मणादीनशेषान् हारं हारं
हंत सर्वस्वमेषां पापात्मानो दूरं पूरयंति॥४२॥ विश्वावसुः॥ सत्यमेवमथापि सहनीयमे
तेषां चेष्टितं तथाहि॥ श्लो०॥ मायाचंचुतपाभयावहगतिः प्रत्यार्थिपृथ्वीभुजां माहाराष्ट्र
भट कुठारणपटुः नोपर्यटत्येत चेत् देवब्राह्मणवर्गनिग्रहकृतो देशांस्तु हक्का ह
मे निष्प्रत्यूहमनोर थ्यावितनयुर्निर्दैवमूमीसुतान्॥४३॥ ततश्च॥ देवद्रोणीसुरहित

17

राम
१२

वि जहति न कदाचिद्वेदपाठे कृपोग्ये वयांसि च पवनानीवाचकाभ्यासमेते ॥ ३३ ॥ अपि च ॥ अज्ञानामवि
रामलौकिकवचोभाजाममीषांपुनर्मे श्रोत्रद्वारं एव पर्यवसितं मौनव्रतं कर्मतु आम्नाय व्यपलेखने ननय
तां कालानशेषान्होपारं पर्पत इदृशा मिह नृणां ब्रह्मत्वमन्याहृशं ॥ ३४ ॥ कुत्ते: पूर्त्ये यवनवितते भं
त्य कृत्यातिकर्तुं विक्रीणीते निजमपि वपुर्वेतनेनैरे तदात्मानं विश्रो भ्रात्वा प्यहह गणानानेपुणैर्वंचयित्वा
स्वर्णस्तेयं रचयति पुनः स्वामिनां पोषकाणां ॥ ३५ ॥ अहो वत कालिमहिम्ना सदसद्विवेकवैधुर्यम
खिलजनानां ॥ श्लो० ॥ ये मुष्णंति निशि प्रविश्य भवनं ये वा बलात्काननेनैते त्वामिधनं हरंति न नुता
न्निंदंति चोरा इति सद्यो हंत हरंति पोषकधनं संक्वैदिपर्य्यस्य ये कष्टं ता नृप वंचकानपि गुरून्कुर्वंति
सर्वे जनाः ॥ ३६ ॥ अयं वेल्वनुपमो देश इति त्विदुक्तं युक्तमेव यदत्र स्वल्पेनापि पित्ते ख्याति महती प्रति
ष्ठा ॥ श्लो० ॥ वेदव्यासस्सहृदशापो वेदवेदांतराणि श्लोकं त्वेकं परिपठति यः सत्वयं जीव एव आप
स्तं वत्सके लकलयेत्सम्यगो पासनं यः कष्टं शिष्टं तातिकृति कलौ कार्यमस्थंति विद्याः ॥ ३७ ॥ वि
घ्वावहुः ॥ किमत्र भ लुरेखे वदोषमुद्घोषयामि ॥ श्लो० ॥ अत्रापि संति बहवः कालिना ग्निहोत्रा शास्त्रा
र्थवोधकुशलाः किलशांतिमंतः । अंतर्गतोऽस्त तत मात्मविदो महांतो निर्धूतवासविषया नियमां तनिष्ठाः ॥

18

घों स्हाहं तहंति परमोहरीमक्तिरेका एकोपि राघवशरः किल सप्ततालान् शैलान् रसातलमपि त्वरया विभे
द ॥४९॥ धुनोति निविडं तमः परिलुनाति पापाटवीं तनोति च मनोरथाननुपचिनोति नानोत्सवान् अन
क्ति च पुनः पुनः ननु मनस्सुधानि झरे ध्यनालि परिपक्तिमं वच गीरीशशान्तिः शुभा ॥५०॥ किं बहुना ॥ पूतां
गानां पुण्यगंगादि सिंधुस्नाना नानातीर्थयात्रापराणां दारागारात् पत्यवैराग्यभाजां सारामित्रै रादरः कार्य्य ए
षां ॥५१॥ इति विमानमस्य तस्य मानपरं निपुणं निरूप्य ॥ सुशोभनं क्रमकरैस्सेवितो जीवनार्थिभिः मध्य
स्य वाडवो राजत्यांध्रदेशो नदीशवत् ॥५२॥ कृशानुः ॥ अपि च किं प्रशंसस्य पयातमर्य्यादमनुं देशम् ॥ पश्य ॥
ग्रामे ग्रामे निवसति चिरान्स्थामि भावेन शूद्रो मत्यो भूत्वा पठति गणनां ब्राह्मणस्तस्य पार्श्वे वेदाध्यायी स
रह्वमरोक्कापिकाश्चिद्यदि स्याद् दर्भमंत्रप्रकार करणे वर्तते सो नियुक्तः ॥५३॥ किंच ॥ महाराष्ट्रेषु दृष्टदोषा
प्य न्यादि देष्ट व्याः ॥ विश्वावसुः ॥ वयस्य मैवं वादीः ॥ श्लो ॥ मानानमपहृततमस्त्वेर नघैरिहामी माधवाजिगी
षतवचांसि चिरंतनानि वेदेषु भक्तिरवनीत्रिदशेषु चैषां विश्राणनं च विविधान्वि पुनोति दोषान् ॥५४॥
पश्यतावदेषां भाग्यवत्तां ॥ रोमावल्यातपनसुतया रम्यहार घुनघा हृद्या सुंगस्तनगिरिजुषो नाभिवा
पीमनोज्ञाः भूमेर्मूर्त्तीरिव वसुमतीर्भुंजते भाग्यवंतः क्षोणीपालादवपुवजनाः काममां प्रीणयंतः ॥
५५ ॥शर ॥ एवैतत् ॥ कैवाकल्पतरोगणस्सुमनसां यस्याश्रितानाम हो सारां शान्हरं तं प्रसस्य मधुपान्ध यन्ते

लप

कर्ण

नाटदेशोयः पूर्वं देशणमभूप पनसरणमसां प्रतंपदष्पचद्रुधोर्मघणायते ॥६२॥ लोचनानेचनकं किल
देशास्यास्य रामणीयकं प्रतिनगरं मिरारमांप्रत्यारामंपचेलिमाः क्रमुकाः प्रसवाः प्रतिक्रमुकम
प्युत्सर्पति मधुततिं प्रतिप्रसवं ॥६३॥ प्रतिमधुविंदु मलिंदाः प्रेंखंतिप्रतिमिलिंद मारावाः प्रत्या
रावं सुदृशां मदाउदाराः प्रतिमदं मदनः ॥६४॥ कृशानुः ॥ हंत कथमभिनंदामि निंदनीयममुं देशम
तथ्याहि ॥ वेदवैदिकविद्वेषदूषितामस्मृहृषिताः ॥ चंडास्संत्यत्रपाखंडा लिंगालिंगितवत्सलः ॥
६५ ॥ आकर्ण्य तावदन्यदप्यमीषामपचरितं ॥ श्लो० ॥ शिरः पुरारेर्द्विजराजपाददिग्धामतेस्मी
क्षमितीर्ष्यपेव सुरेन्द्राः मे लिंगपरास्त्वपंतस्त्वपादतो ये स्वलपयंति कष्टम् ॥६६॥ विश्वावसुः ॥
वं सर्वे मैमास्मिषाः पदास्मिन्देशो पदुश्रोलप्रभृतीनि दिव्यक्षेत्राणि संदृश्यंते ॥ श्लो० ॥ दुरितमवनता
नां दुर्निवारं निरुंधन्गलितमविभिरतंडैः सेव्यमानो मुनींद्रैः पदुगिरिरुपमिंधेयत्र नारायणात्मा नि
वसति किलरुद्धनीलमेघः प्रवर्षन् ॥६७॥ सभक्त्युन्मेषं ॥ पदुगिरितटाधारा राजमौलिपरिस्फुर
न्माणिगणमहोदारा नीराजितां घ्रिसरोरुहान वजलधराकारा नारायणाकृपमूर्षितानि रवाधि
दया सारासारा जनेपरदेवता ॥६८॥ पुनस्सविस्मयम् ॥ पं ः मुर्पादवस्ताभत पुरस्कृत्यपुरावमौस्त्र

स्र

राम

21

महामोदतः कर्णेत्वर्जुनकीर्तिहानिपरताकालां बुदे गर्जनं नीरंध्रं पुनरंध्रदेश नृपतिच्छात्तेनयंस्पर्शनं॥
५६॥ समंतादवलोक्य अहो कृष्ण गोदावरीमध्यमध्याहीनानाममी यां वेदिकानामभिनंदनी यो यम
नपायः संप्रदायः॥ श्लो०॥ निगमपाठपराकृतदुष्कृतानपाविदोवहवोत्रधरासुराः प्रातिवसंतनृपा
तमवोस्तुखं प्रतिवसंतिमुकुंदपरायणाः॥५७॥ अत्रत्यानामाधिकारव्यापारनिरतानामप्यवंवेत्वक
लंकोतिपमः॥ श्लो०॥ आश्रयितव्योनरपति राजैयितव्यानिमहति वित्तानि आरव्धौवितरणमानेतव्यं यशो सं
दशापिदिशः॥५८॥ कृष्णानुः॥ समंतादवलोक्य हंतसंततमत्यंतदुरितापवनाः एवतावदमी बुधविषयेषु प्राचु
र्यतः पर्य्यटंति॥ पश्यसखे॥ श्लो०॥ अवनावतीतपवनाभ्युदयशोभिनोभवनागशायिभवनावमर्दि नंसवना
दिधर्मलवनायदीक्षितापवनाभ्युदयरंतिमुवनातिभीषणाः॥५९॥ विश्वावसुः॥ सत्यमेवमप्यात्मेतेषु तु ह
त्का पवनादिषु अनन्यसाधारणविक्रमगुणमनुग्रहणम् ॥ श्लो०॥ युद्धापप्रामिलंतुहंतपटवो योधास्सह
स्राधिकाः यद्येकोपिवलातुरुष्कपवनेछाहठपोटोभटः निस्त्रिंशव्यवरीकंपयन्त्वकरव्यान्निष्कामति
क्रोधतस्सर्वेतेकृपणाह्नलगान्यशरणाः स्वादंति सीदंति च॥६०॥ किंच॥ पिवंतुमदिराममीपरितुदं
तुदेशानहो हरंतुपरसुंदरीरपलपंतुवेदानपि तथापि चमध्यंगणे तु एवदेवमुत्कानतुं हटाद्विदध
तेमहत्तरकपाटिकोद्घाटनं॥६१॥ इतिश्रीमध्यानमन्यत स्पंदयन्अग्रतोदृष्टासप्रत्यामिशंक

स्तुतवाहनाम्नेति तपते ईर्ष्वरि विमुक्तिप्रदा नर्मि त्वं च समस्तपापहर दिति प्रत्येति विद्वानपि॥१६॥ पश्य
तावत्कालिकालनरपालस्य गृहस्थेषु प्रद्वेषं मिहुषुपदत्तपातं च॥ श्लो०॥ भित्त्वा कष्टमदंति कुत्तिम
तयेपादोगतैः क्लेशयंत्या कुन्त्याशीघ्रिलैः पदे श्वगृहीतां जीर्णगृहे शोरते राजतस्तु स्वपटां प्रशस्ताशी
विकारो हा गृहिण्यो नंदाग्राव वृहद् दृढमठोस्थीति तिसुबोधन्याहि संन्यासिनः॥१७॥ अन्यच्च॥ अनन्य
स्य वेदान्तहोशास्त्रवादान्यकंतः स्फुटं ये वर्तते तन्मतस्थाः अधीशानना हृत्यतत्तूतप्रपूजा परात्रां नराणां
पदं ते भजंते॥१८॥ किंच॥ एकादश्यां कालयोर्हि महानादे षामग्नि लौकिकत्वं प्रदाना तस्मादेषां व
र्याहिं सा निवृत्त्येष्या हुतकृष्टः पिष्टपश्वाद योपि॥१९॥ विश्ववावसुः॥ किमरे केशवभक्तिप्रकर्षदीप्ता न्वि
प्रानपिद्रुवयसि सिद्धौ किलमध्व सिद्धान्तनिष्ठानामियं हृद यंजनी रीतिः॥ श्लो०॥ आबालस्य विरक्तिरं
हरिदिने शुद्धोपवासं व्रतं नित्यं रूपमहादिवं विदधते नारायणाराधने श्लाघ्या भागवतेषु भक्तिर
मिताश्रद्धा च येषां दृढा शास्त्रे सा च गृहदिति तेन च रीतिं तेषां खेषु माखेषु किं॥२०॥ एतत्कुर्हणां यति नां पुन
रेषामा कालितदोषवैधुर्याश्रुभच व्यों॥ श्लो०॥ दनुजमिदमिषेके स्तत्पुराणावलोकैः पुनरप
हृतमोहैः पुण्यतीर्थावगाहैः भवकदनविदूरैर्भक्तिविद्याविचारैः चरण मिव यातिवर्ष्या कालमे
ते नयंति॥२१॥ पदपितृत्वयातदुपरिहूयण मुपन्य स्तंतदपि मदपि हितहृदये भ्योभवादृशेभ्य

मं रं 23 राम

पुनापादवत्सामुदयः कृत्यसमात्यहो ॥६९॥ सस्रग्धरा ॥ भूभृत्पाप्तमित्यादीराजेन पूर्वं श्वेत धीपादाहत
श्वेतमृत्स्नां धन्यानित्येधारयंतोललाटे मालीमस्यंमानसंतीर्भ्रजंति ॥७०॥ किंच ॥ विस्तुपद्याकलन
विश्रुतो यांविमलाशयः स्मारो त्रह त्येनः कविः कं मामीमा गीव ॥७१॥ इति विमानमितात्रपरीस्यंदपद्मानं
दं ॥ रजतपीठपुंजेन कांचनाश्रियामिदं मरुदद्भुतं इह वसत्सुमरीति रहोवुधः पद्मयोगत एव विराज
ते ॥७२॥ पुनस्सग्धरा ॥ उच्चैर्द्विजेंद्रे मिता मिलाषासानेवितो मुख्यमर्जित कीर्तिः आनंदतीर्थो हु
प पमत्रकाश्चिदन्वर्प्यैनाविरमेद्विजेंद्रः ॥७३॥ कृष्णानुः ॥ अस्तु तावदेवमप्याप्पद यदर्शनानुवर्तिना सी
मधुनातनानां द्विजानामतिवहुवश्राकर्णायतामपचाराः सततमकृतसंध्योपास्तिरभ्यस्तशास्त्रस्स
वितीगतवाल्ये कैल्पसंध्यामुपास्ते तदपि विनमान्यं मन्यते धन्यमन्यं सजाति विहितहानार्थध्व
संमाख्यसंधः ॥७४॥ किंच ॥ गायत्रीं सहसा जहज्जगवतीं यज्ञोपनीतं त्यजन्नुं चान्किंचाशीवोंविरक्त
इव पंसं प्राप्ततुर्याश्रमः आहृत्स्वतु सापानमभयो हाहंत देशान्तरे ख्यधानामुपसंग्रहाय विचर
त्ये घोष्यतीधांत्रहः ॥७५॥ अहो महानेष ख्यामोहो विदुषामपि कालिमा हास्यात ॥ श्लो ॥ यस्यका
प्यवलोकनेन सवनस्नानं वुधैस्समर्प्यते यस्मान्नग्रहणे चानिष्कातितपाचांडायणां चोदितं तस्यप्र